

TUSSEN BESTORMEN EN BESTUREN

Coen Brummer en Simon Otjes (red.)

Tussen bestormen en besturen

*55 jaar D66
in de Nederlandse politiek
(1966-2021)*

Boom

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door bijdragen van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen en de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

Vormgeving omslag: René van der Vooren

Vormgeving binnenwerk: Pieter Kers

Redactie: Coen Brummer, Simon Otjes

Met medewerking van: Aniek Zwemer (redactieassistent), Sara Visser (personenregister)

Met bijzondere dank aan: Afke Groen, Jessica Hoozenboom, Meine Henk Klijnsma, Ulco Kooistra, Menno Snel

© 2021 de auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden van beeldmateriaal op te sporen. Mocht iemand eigenaar zijn van in deze uitgave gebruikt materiaal zonder dat direct of indirect met hem of haar afspraken zijn gemaakt, dan verzoeken wij diegene(n) contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 9789024441440

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Voorwoord	7
Inleiding	11
<i>Coen Brummer en Simon Otjes</i>	
Oude vormen en oude woorden: Een politieke voorgeschiedenis van D66	19
<i>Coen Brummer</i>	
De roerige geschiedenis van D66: Van vernieuwingsbeweging naar geprofessionaliseerde partij	41
<i>Ewout Klei</i>	
Op kousenvoeten naar het centrum van de macht: Van Van Mierlo tot Kaag: zes partijleiders vergeleken	65
<i>Hubert Smeets</i>	
Typisch D66: Een partij op zoek naar ideologisch houvast	79
<i>Laurien Hansma en Paul Lucardie</i>	
‘Slowly, and then all at once’: De liefde tussen D66 en de Europese liberale familie	97
<i>Simon Otjes</i>	
‘De leden zijn de partij’: De interne partijorganisatie van D66	119
<i>Gerrit Voerman</i>	
De wet van de remmende voorsprong? D66-leden en de interne partijdemocratie	141
<i>Joop van Holsteyn en Josje den Ridder</i>	

‘Wie zijn die mensen?’ Over de kiezersaanhang van D66, 1967-2021 <i>Joop van Holsteyn en Galen Irwin</i>	161
De geografische spreiding van D66-kiezers: In gemeenten met veel academici wonen ook veel D66’ers <i>Ron de Jong en Henk van der Kolk</i>	181
Conclusie <i>Coen Brummer en Simon Otjes</i>	199
Noten	205
Bijlagen	233
Personenregister	237
Over de auteurs	241
Over deze reeks	245

VOORWOORD

‘Moeten we niet zeggen: we maken geen partijprogramma, wij maken een houding?’ Aan het woord is Hans van Mierlo, de medeoprichter van D66 die bijna twintig jaar partijleider zou zijn. Hij achtte het in 1991 aannemelijk dat als gevolg van de voortschrijdende individualisering en technologisering de politieke partijen uiteindelijk van het toneel zouden verdwijnen. Echt rouwig was Van Mierlo daar niet om. Gretig nam hij veranderingen waar die op hun komende eclipsen wezen: zo zou de mentaliteit van de politicus al voor de programmatische boodschap zijn komen te staan. De partij kreeg zo een andere functie, aldus Van Mierlo, namelijk die van ‘discussieplatform en service-instituut voor te verkiezen mensen die daar hun postuur, hun denkbeelden en hun karakter kenbaar maken’.¹

Ook al heeft de politieke partij het anno 2021 moeilijk, tot nu toe heeft Van Mierlo geen gelijk gekregen. In zijn visie op de partij, nu dertig jaar geleden verwoord, kunnen we vooral zijn eigen opvattingen herkennen over wat een politieke partij zou moeten zijn. In de 55-jarige geschiedenis van D66 was Van Mierlo het langst partijleider, maar in vergelijking met zijn opvolgers had hij het minst op met de partijorganisatie. Hij was een man die ‘graag in paradoxen dacht en sprak’, aldus zijn biograaf Hubert Smeets, maar deze ogenschijnlijke ongerijmdheid lijkt aan zijn aandacht te zijn ontsnapt. Na de oprichting van D66 in 1966 had Van Mierlo zich sterk gemaakt voor D66 als een niet al te geïnstitutionaliseerde ‘beweging’. Deze diende zich vooral niet te hechten aan het eigen voortbestaan, maar zodra dat mogelijk was met de PvdA op te gaan in een ‘progressieve volkspartij’. Hoe de wat vrijgevochten Van Mierlo zich de fusie van zijn ‘beweging’ met de bij organisatie zwerende sociaal-democraten destijds concreet heeft voorgesteld, is niet bekend – maar dat het een gelukkig huwelijk zou zijn geworden is niet goed denkbaar. Decennia later speelde Van Mierlo met de gedachte om de partij D66 maar in te ruilen voor een

meer vrijblijvende kiesvereniging, ‘Lijst D66’ geheten.² Ook al was dit waarschijnlijk niet al te serieus, het zegt wel iets over het geringe belang dat hij toekende aan de partijorganisatie.

In dat licht bezien is het gelet op de grote en aanhoudende invloed van Van Mierlo op D66 eigenlijk een wonder dat ‘zijn’ partij op 14 oktober 2021 haar 55-jarig bestaan viert. Het lijkt niet geheel toevallig dat Alexander Pechtold, die in 2006 als partijleider de zegen kreeg van Van Mierlo, in de nadagen van de D66-aartsvader en na diens dood in 2010 met straffe hand de professionalisering en centralisering van D66 doorvoerde en mede daarmee de partij uit zijn derde existentiële crisis leidde en weer op de kaart zette.

Het zware stempel dat Van Mierlo niet alleen in organisatorisch maar ook in ideologisch, programmatisch en strategisch opzicht op D66 drukte, is een van de thema’s die aan de orde komen in *Tussen bestormen en besturen*. In dit boek wordt de balans opgemaakt van meer dan een halve eeuw D66. De geschiedenis van de partij over de periode 1966-2012 is gedetailleerd vastgelegd door politicoloog Menno van der Land.³ Leidraad in deze bundel is de ontwikkeling van D66 van buitenbeentje in de Nederlandse politiek in 1966 naar de mainstream-partij van tegenwoordig. Heeft D66 zich aangepast aan de rest, of zijn de andere partijen juist meer op D66 gaan lijken? Over deze kernvraag buigt een aantal historici en politicologen zich vanuit verschillende invalshoeken.

Deze bundel verschijnt in de reeks die het DNPP in 2008 met Boom uitgevers Amsterdam is gestart. Graag wil ik de beide redacteurs bedanken: historicus Coen Brummer, directeur van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, het wetenschappelijk bureau van D66, en politicoloog Simon Otjes, verbonden aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) van de Rijksuniversiteit Groningen en aan het Instituut Politieke Wetenschap van de Universiteit Leiden, die de redactie hebben gevoerd. Het feit dat dit boek voortkomt uit een samenwerking tussen het DNPP en de aan D66 verbonden Van Mierlo Stichting heeft op generlei wijze afbreuk gedaan aan de wetenschappelijke onafhankelijkheid van de auteurs.

Speciale dank gaat uit naar Aniek Zwemer, die de redacteurs bijstond als redactieassistent, en naar Meine Henk Klijsma, die commentaar gaf op enkele hoofdstukken. De titel van dit boek – *Tussen*

bestormen en besturen – ontlene wij onder dankzegging aan een artikel uit het *Algemeen Dagblad* van Jan Hoedeman en Laurens Kok.

Gerrit Voerman, directeur DNPP
Groningen, juni 2021

INLEIDING

Coen Brummer en Simon Otjes

Toen om negen uur 's avonds op 17 maart 2021 de officiële exitpoll van de Tweede Kamerverkiezingen werd gepubliceerd, leek het erop dat D66 het beste resultaat had behaald uit zijn 55-jarig bestaan. Volgens de peiling hadden de Democraten 27 zetels gehaald: een verbetering van het record dat stond sinds 1994, toen de partij met lijsttrekker Hans van Mierlo 24 zetels wist te behalen en zo de basis legde voor het eerste paarse kabinet. De champagne vloeyde rijkelijk op het partijbureau, waar politici, bestuursleden en campagne-team zich hadden verzameld. Iedereen had een coronasneltest gedaan uit voorzorg – het aantal besmettingen bevond zich in maart op een hoogtepunt. Toen de 27 zetels op het tv-scherm verschenen, sprong de debuterende lijsttrekker Sigrid Kaag op tafel voor een overwinningdans. Minister-president Mark Rutte won met de VVD ruimschoots de verkiezingen, maar in de internationale pers werd stilgestaan bij de rijzende ster van Kaag.

Gedurende de verkiezingsnacht en in de dagen erna werd duidelijk dat '27' een te rooskleurige peiling was. Na het tellen van alle stemmen eindigde D66 op 24 zetels, een evenaring van de uitslag in 1994, al was de score procentueel net iets lager.¹ De terugval kon niet verhullen dat de Democraten een uitzonderlijk resultaat hadden behaald. Voor het eerst was D66 de tweede partij in de Tweede Kamer. En het moest gek lopen als de partij niet het hart zou vormen van het nieuwe kabinet.

De verkiezingsuitslag van 2021 was het voorlopige sluitstuk van een geschiedenis die begon op 15 september 1966, toen het *initiatiefcomité* D'66 in perscentrum Nieuwspoort in Den Haag het Appèl presenteerde: een politiek pamflet 'aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie'.² De initiatiefnemers, voornamelijk academisch opgeleide mannelijke dertigers uit Amsterdam en omgeving,³ ontvingen binnen een week 2.500 steunbetuigingen uit het hele land. Op 14 oktober 1966 besloten zij dat een nieuwe

politieke partij kansrijk was in het roerige, ontzuilende Nederland: Democraten '66 werd opgericht en de partij deed op 15 februari 1967 voor het eerst mee aan de Tweede Kamerverkiezingen. Het programma waarmee de partij de verkiezingen inging bepleitte maximale ont-plooiingsmogelijkheden voor alle mensen, en om dat doel te bereiken wilde de partij politiek bestel én maatschappelijke ordening radicaal democratiseren.⁴ Deze radicale democratisering vormde de basis van de verkiezingscampagne van D66. Twee dagen voor de verkiezingen stond lijsttrekker Hans van Mierlo met een paginagrote advertentie in *Het Parool*: 'Ons politiek bestel is ziek en moe. Het schippert. Weifelt. Zeurt. Wat kunnen wij doen om het te herscheppen – weer fair en vitaal te maken?'⁵

Tussen bestormen en besturen

Bij de verkiezingen van 1967 kwam D66 met zeven zetels in de Tweede Kamer – en direct kregen de Democraten te maken met het soort dilemma's waar elke veranderingsgezinde politieke beweging vroeg of laat mee wordt geconfronteerd: welke rol moest de partij spelen binnen het systeem dat ze juist wilde veranderen?

In 1969 zei Van Mierlo nog tegen het ledencongres dat het 'van grote betekenis' was dat D66 zich zou opstellen tegen het systeem. 'En zolang de anderen niet tegen dat systeem zijn: D66 tegen de rest.' Maar vier jaar later zag de wereld er anders uit. Bij de verkiezingen van 1972 had de partij flink verloren. De leden waren in mineur. Wat was nog het bestaansrecht van D66? Moest de partij zichzelf maar opheffen? Van Mierlo maakte in 1973 plaats voor Jan Terlouw als nieuwe fractievoorzitter. Deze zei in een congres toespraak dat opheffen 'om de dooie dood niet' zou gebeuren. Maar dan moest er wel iets veranderen. D66 moest zelfbewust een eigen plaats in het politieke krachtenveld afbakenen. 'En die plaats is er,' zei Terlouw tegen de zaal. 'We nemen hem allang in, maar we hebben dat zelden durven uitspreken. Je wordt er namelijk echt een partij van en dat strijdt met onze hunkering naar een beweging.' D66 moest, kortom, een normale politieke partij worden.

De twee congres toespraken laten – enigszins gechargeerd – de polen zien waartussen D66 zich sinds zijn oprichting heeft bewogen.